

A 2014-es és 2022-es átányi kutatások tanulságai

Lessons from the 2014 and 2022 Átány research

Nagyné Molnár Melinda

*egyetemi docens – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság
Intézet*

*associate professor – Hungarian University of Agriculture and Life Sciences Institute of Rural Development
and Sustainable Economy*

Absztrakt

Fél Edit és Hofer Tamás hosszú kutatómunkájának eredményeképpen (Fél–Hofer 2010) pontos ismeretünk van az egykoron meghatározó átányi parasztgazdaságok mindennapos működéséről, a falusi élet jellegzetességeiről. Arról az Átányról, melynek megélhetése, léte a mezőgazdasághoz kapcsolódott. De a változás nem elkerülhető. 2014-ben is látható volt, hogy ugyan még látványos modellprogramok éltették a paraszti hagyományt, főként az Élő Paraszti Porta programja keretében, de számos jele mutatkozott annak, hogy Átány számára új jövő köszön be. Ebben a tanulmányban elsősorban arra keressük a választ, hogy mi változott és milyen irányban a településen az elmúlt évtizedben.

Abstract

As a result of the long research work of Edit Fél and Tamás Hofer (Fél–Hofer 2010), we have accurate knowledge of the daily operation of the once dominant Átány peasant farms and the characteristics of village life. About the Átány, whose livelihood and existence once were linked to agriculture. But change cannot be avoided. Even in 2014, it was clear that the peasant tradition was still kept alive with apparent model programs, mainly in the framework of the “Élő Paraszti Porta” program, but there were many signs that a new future was coming for Átány. In this study, we are primarily looking for the answer to what has changed and in what direction in the settlement in the last decade.

Bevezetés

2014-ben Átány kétarcúságáról szólt a kötet záró tanulmánya. Akkor úgy tűnt, egy sorsdöntő keresztelkedésnél áll a falu. Átány három, önmagában is példaértékű reformja – a paraszti kultúra értékmentése, egy igencsak eredetinek tekinthető község- gazdálkodás, egy a komplex gazdasági tevékenységekhez integrált szociálisan hátrányos helyzetű családoknak a gazdálkodás egyszerű formáinak megtanítását célzó program – nem véletlenül vívta ki a 2010-es évek elején a Nemzetstratégiai Kutatóintézet figyelmét. A falu, ami 2014-ben még úgy tűnt, hogy megvetette a lábát a paraszti hagyományok megújulásának bázisán, és a szebb jövőt ez hozza majd el a számára; 2022-ben már a legszegényebb települések felzárkózását segítő kormányzati programhoz csatlakozva remélte, hogy megleti a társadalmi, gazdasági problémáiból a kiutat (Felzárkózó települések program = Fete program).

A Fete program 2019-ben indult útjára. Célja a leginkább leszakadt hazai települések felzárkóztatása. A célcsoportját a KSH adatai alapján kiválasztott 300 hátrányos helyzetű település jelenti. A „Felzárkózó települések” program 2019-es indulásakor 31 településen nyolc szervezet kezdte meg a munkát. Évenkénti szakaszos bővítéssel a cél, hogy 2025-ben már a teljes célcsoportra (mind a 300 településre) legyen program (<https://fete.hu/a-programrol/>).

Azt, hogy ez a program beváltja-e a hozzáfűzött reményeket itt Átányon, azt most még nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy jelenleg szakértői segítséggel sok más, hozzá hasonló hátrányos helyzetű településsel itt is igyekeznek megállítani a kedvezőtlen társadalmi, gazdasági folyamatokat. Az alábbiakban áttekintem, hogy az MRTT Faluszemináriumi Kutatóműhely 2022-es kutatási tapasztalatai alapján milyen adottságok segítik elő, vagy éppenséggel hátráltatják a falu fejlődését.

A társadalmi viszonyok alakulása (2014–2022)

Átány demográfai trendjei a vizsgált intervallumban érdemben nem változtak: mérsékelten csökkenő népességű, de fiatalos korstruktúrájú a falu. Ugyanakkor 2022-ben is fennállt az a sajátos kettősség, mely a többségi társadalom és a helyi cigány-közösség népesedési trendjeinek eltéréseiből fakadt. Az előbbi népesség jellegzetesen elöregedő, míg az utóbbi egyértelműen fiatalos korszerkezetű (Lőrinc B. 2023).

Összességében Átányon sok fiatal, gyermeket nevelő és eltartó család él. Ez így volt 2014-ben is. A 2022-ig megfigyelhető tendencia ennek a fiatal korcsoportnak a növekedésével írható le. A falu fiatalos korstruktúrája maga után vonta az óvodai és iskolai fejlesztések szükségességét (Tóth 2023). Ez nagy jelentőségű változás 2014-hez képest. Ugyanakkor azt is fontos tudni, hogy nem csupán létesítmény-fejlesztés szükséges a problémák orvoslására. A köznevelési intézményekben rengeteg a hátrányos helyzetű, veszélyeztetett kiskorú, miközben az intézményekben meg kell küzdeni a betöltetlen és/vagy képesítés nélkül betöltött álláshelyekkel. A szociális-egészségügyi intézményi hálózat számára is komoly kihívást jelent a feladat-ellátás. Egyidejűleg kell ugyanis megoldani a gyermek- és családgondozást, valamint az idősgondozást is (Bogárdi 2023).

Átányban különösen komoly társadalmi problémát jelent a szegénység térbeli koncentrációja, ami itt egyben etnikai koncentráció is. Ez volt az egyik legfontosabb társadalmi kihívás is már 2014-ben is. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat által 2022-ben kiadott „Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv” anyaga szerint a roma népesség aránya 45%, ami jóval magasabb, mint amit a hivatalos statisztikák tükröznek, de vélhetően ez áll közelebb a valósághoz. Ami ezen probléma orvoslását illeti, számos, az életkörülmény-javítást célzó projekt indult be Átányon: EFOP 1.6.2-16-2017-0018 – Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex telep programokkal. (195.300.097 Ft). EFOP 2.4.1-16-2017-0058 – Csillagház és szociális bérlakások TOP 4.2.1—16-HE1-2017-00009 – A szociális étkeztetést kiszolgáló épület felújítása. További lakhatási támogatások is vannak, például szociális tűzifa, szociális kölcsön, kamatmentesen.

Átány egyik erőssége, hogy az Önkormányzat a társadalmi felelősségvállalás keretében kiváló együttműködést folytat a Magyar Református Szeretetszolgálattal és a Magyar Máltai Szeretetszolgálattal is. Más, Átányhoz hasonló helyzetű elszegényedett kistelepülésekkel egyetemben itt is sikeresen működik az úgynevezett Jelenlét Pont. Ennek keretén belül Átányon állandó és intenzív szociális munka zajlik a helyiek bevonásával igényekre alapozott programelemekkel és szolgáltatásokkal (Bálint Cs. 2023).

Az átányi ember mindig is büszke volt a falujára. Ezzel együtt erős saját identitást épített (Fél-Hofer 2010). Ez az erős identitás a 2022-es tapasztalataink szerint is kimutatható volt. A kérdőíves

felmérésünk tanúsága szerint a helyiek világosan el tudják különíteni a falujukat a környék többi településétől (Kátai 2023). Ugyanakkor az is igaz, hogy az identitás-formálás meghatározó elemei idővel változnak. Korábban jóval meghatározóbb módon volt fontos identitást adó háttér az a tény, hogy a falu eredendően református többségű, mely szigetszerűen ékelődik a környező, katolikus többségű települések közé (Kovács 2023). A másik fontos megkülönböztető jegy, mely 2014-ben az identitás talán legfőbb meghatározójának volt tekinthető: a paraszti hagyomány. Ez azonban akkor sokkal élőbbnek mutatkozott, mint 2022-ben. Ma ez a fajta, a paraszti múltból származtatott kötődés leginkább az idősebb generációk emlékezetében és a rohamosan csökkenő számú gazdálkodásból élők életében él tovább. A gyarapodó helyi cigány-társadalomnak ez nem sokat mond. Azonosulni, identitásába építeni a paraszti hagyományt nem tudja.

Az identitásformálódás, átalakulás szükségszerűség. Abban, hogy milyen irányban formálódik, és úgy általában is miként alakul(hat) át a közösség, ebben nagy szerepe van a helyi civil szervezeteknek. Ezek az alulról építkező, közösséget teremtő szervezetek fontos érték-közvetítők. A faluban szám szerint 11 civil szervezet működött 2022-ben papírforma szerint, de ténylegesen nyolc. A jelenleg működőek közül a legaktívabb a Nyugdíjasokért Alapítvány. Ez így volt 2014-ben is. Valamennyi civil szervezet működésében azonban még mindig komoly probléma az alacsony társadalmi aktivitás, és sok esetben az utódlás, az utánpótlás is (Gerencsér–Bálint 2023). Ez gátja annak, hogy Átány közössége megújuljon.

A gazdasági viszonyok alakulása (2014–2022)

A település nyilvánvalóan nem véletlenül került a Fete-programba 2022-ben. A sorstársaihoz hasonlóan itt is a legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat. A „Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv” (2022) adatai alapján általában 80-100 főt foglalkoztatnak közfoglalkoztatottként, további 20-25 főt a Start program keretein belül mezőgazdasági munkákra. Főleg nők dolgoznak, kevés a férfi munkaerő („Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv” 2022). Nem véletlen, hogy a Faluszemináriumi Kutatóműhely kérdőíves felmérésben is a közmunka kifejezetten magasán értékelt volt itt a faluban (Nagy 2023, Ritter–Erdélyi 2023).

A környék jellegzetesen agrárarculatú. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a magyarországi és a Heves vármegyei átlaghoz képest annak körülbelül kétszerese. Ez ugyanakkor nem jelent nagy létszámú foglalkoztatást, mert olyan termelésprofilok működnek, melyek nem igényelnek számottevő emberi erőforrást (Ritter-Erdélyi 2023). Jelentős változás, hogy míg 2014-ben a falu önkormányzata is egyértelműen a mezőgazdaságot tekintette kitörési pontnak (és számos módon magába a termelésbe is bekapcsolódott), addig ez 2022-re már nem volt igazolható.

A helyben beszűkült megélhetési lehetőségek fölvetik a kérdést, hogy akkor mi lehet a jövő? Több nagyobb gyár, cég is van a környéken, ami potenciális munkahelyként szolgálhat az itt lakóknak (például Tenken, Hevesen, Erdőtelken, és Egerben is). Ez utóbbival kapcsolatban fontos kiemelni, hogy jelentősen javult az elérhetőség, és általában is a térségi versenyképesség azzal, hogy délről észak felé haladva kiépült az M25-ös gyorsforgalmi autópályát, mely az M3-as autópályán található külön szintű csomóponttal kezdődik, és az Eger déli részén futó 252-es főút egysávos elkerülő útjával végződik.

2014-hez képest elmozdulásnak tekinthető, hogy egyre többen lépnek át a közmunka-foglalkoztatásból a tényleges munkaerőpiaci térbe (Jámbor Dénes 2022). Ugyanakkor a nyilvántartott álláskereső számának változásán, a közfoglalkoztatásban részt vevők számának változásán, illetve az egy lakosra jutó összevont SZJA adóalapba tartozó éves jövedelem változásán keresztül változatlanul az látszik, hogy a 2014 óta javuló tendenciák ellenére nagy a lemaradás még mindig

a Heves vármegyei viszonyokhoz képest is. A nyilvántartott álláskeresők aránya csaknem háromszorosa a Heves vármegyei átlagnak, a közfoglalkoztatásban pedig nagyjából tízszer annyian érdekeltek ma, mint a Heves vármegyei átlag szerint. Az egy lakosra jutó összevont SZJA adóalapba tartozó éves jövedelem is csupán harmada a vármegyei átlagnak (Lőrinc 2023). A megkérdezettek véleményében is megfogalmazódott, hogy nehéz Átányon jól fizető munkát találni. Átány sajnálatosan a saját, gyengén fejlett járásán belül is sereghajtónak számít: ha a 2019-es egy főre jutó összes nettó jövedelmet vizsgáljuk járási szinten, Átány a negyedik legrosszabb helyen szerepel, és csak Tarnasádyt, Kömlőt és Tarnabodot előzte meg (Böhm Zs. 2023). Minden bizonnyal ezek a valós tapasztalatok tükröződtek Átány mentális térképében, amikor a kedvező és kedvezőtlen helyzetű települések besorolásakor Átányt inkább a kedvezőtlen helyzettel azonosították (Kátai 2023).

Már 2014-ben megfogalmaztuk, hogy addig, amíg a helyben maradó fiatalok képzettségi szintje alacsony, egyéni életstratégiáik nem tükrözik valódi ambíciókat; addig a társadalmi erózió nem áll meg. És ahol a társadalmi erózió munkál, ott a gazdaság sem lendül fel (Molnár 2014). Nagy A. (2023) is föltárta a kérdőíves felmérésünk segítségével, hogy az aktív keresőkorúak közt magas a maximum 8 osztályt végzettek aránya. Ugyancsak föltárta, hogy a cigány közösségekhez tartozó fiatalok iskolai végzettsége még az átányi átlagnál is kedvezőtlenebb (Nagy 2023).

Fontos továbbá kiemelni, hogy Átány a hátrányos térségi helyzete miatt szabad vállalkozási övezetben található: az ide települt vállalkozások mentesülnek a szociális hozzájárulás megfizetése alól, fejlesztési adókedvezményben részesülnek a beruházásuk után és támogatást is kaphatnak különféle kormányzati programokból (a Gazdaság-újraindítási Foglalkoztatási Alapból, a Magyar Falu Programból stb.). Bár a lehetőség adott, a település sem 2014-ben, sem 2022-ben igazán jelentős külső, új befektetőkre nem tett szert.

A környezeti viszonyok alakulása (2014–2022)

2014-ben megállapítottuk, hogy Átányon kiterjedt, lassan növekvő, egybeolvadó gettó-negyed van születőben a vonzó középületek tözsomszédságában is. Akkor különösen súlyosnak látszott a település lakótereinek pusztulása. Több mint 30 romházat lehetett azonosítani (Vitéz 2014). Az ember által lakott tér leértékelődésének egyértelmű bizonyítékai voltak ezek. Négy pusztulászónát jelölt ki 2014-ben Vitéz Átány térképén, ahol a házállag alapján a szegénység térbeli szegregációját lehetett azonosítani. Érdekes, hogy a 8 évvel később készült 2022-es „Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv” (2022) térképi információja erősen átfed a 2014-es kutatási tapasztalatainkkal. Bár hivatalosan három szegregátumot jelöltek ki a településen, lényegében térben a problémazóna lehatárolása átfed. Hivatalosan 2022-ben az ú.n. Északi szegregátumban nagyjából 140-150 fő élt, a Déli szegregátumban 160-170 fő és a legnagyobb Déli, Dél-nyugati szegregátumban kb. 300 fő. A „Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv (2022) úgy összegzi, hogy a szegregátumok területén 2011-ben a lakosság 39 százaléka élt, az összes lakóingatlan pedig nagyjából a 33 százaléka volt itt található. A szociális diagnózis által a szegregátumokban található ingatlanokra vonatkozóan azt állapította meg a tanulmány, hogy az épületek 15%-a életveszélyes, 30%-a egészségre káros, 40%-a félkomfortos, 12%-a volt komfort nélküli („Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv” (2022)).

Ami az MRTT Faluszemináriumi Kutatóműhelyének tapasztalatait illeti, a 2022-es kutatásunk szerint a romházak, és részben a 2014-ben még álló, de menthetetlen építmények mára eltűntek (Nagyné Molnár 2022). A 2014-es falukutatásunk tér-érték elemzésének egyik legfőbb megállapítása az volt, hogy az épített környezet egyértelműen amortizálódik, e gettósodó településrészek

tömbszerűen helyezkednek el. A mentális térképezés, valamint a jövőkép-vizsgálat alapján kutatóként e tömbök összeolvadását, kiterjedésük gyarapodását vizionáltuk a jövőre nézve (Vitéz 2014, Molnár 2014). A 2022-ben megismételt falukutatás azonban térszerkezeti értelemben nem igazolta a korábbi gettósodási víziót. A gettósodás lehetséges földrajzi terjedése helyett az érintett településrészekben a lakóingatlanok számának drasztikus csökkenését figyeltük meg. (A 2011. és 2022. évi népszámlálási adatok alapján a lakóingatlanok száma több mint 10%-kal csökkent a településen, míg a lakosság száma kevesebb mint 2%-kal.) A 2022-ben végzett mentális térképezés és jövőkép-vizsgálat eredményeként, valamint a település szociális intézményrendszerének tapasztalatai alapján is azt láttuk, hogy valójában nem állt meg a gettósodás, csak térben nem terjedt tovább. Annak veszélye még nem hárult el, hogy a szegénységben élő, leszakadt társadalmi csoportok feltorlódnak és így szegregált faluvá záródik Átány.

Összefoglalás

Átány 2014 és 2022 között is jelentős lépéseket tett annak érdekében, hogy élhető, fenntartható maradjon. Társadalmi fenntarthatóságról akkor beszélhetünk majd, ha az egyébként fiatalos struktúrájú faluban a jövő generációjában nem a szegénység termelődik újra. Ha egy értékalapú, értékteremtő, jövőképpel rendelkező fiatal generáció nő fel, akik be tudják fejezni az iskoláikat és ezzel munkaerőpiaci értéküket is növelni tudják. Ennek érdekében számos projekt indult el és működik a tanodától kezdve az óvoda- és iskolafejlesztésig. Ami a gazdasági fenntarthatóságot illeti, ezt a célt a falu akkor érheti el, ha a nagytérségi infrastrukturális közlekedés-hálózatfejlesztés áldásait közvetlenül is megtapasztalja majd. Ez ugyanis növeli a tőkevonzóképeséget, és az elérhetőségek javulásával a munkaerőpiaci lehetőségek is javulnak. A falu környezeti fenntarthatóság irányában is tett lépéseket. A szegénység térbeli szegregációja ugyan nem számolódott fel, de a prognózisokkal ellentétben nem nőtt. Az is kedvezőnek tekinthető, hogy a 2014-ben még tömeges romház-probléma láthatóan kisebb lett. Igaz, ezen életveszélyes építmények eltűnésével elnéptelenedett utcák maradtak vissza.

Átány úgy vélem tisztában van az adottságaival, a lehetőségeivel, és a hátrányos helyzetével is. Tisztában van azzal, hogy az itt maradtak, itt élők számára nem egyszerű biztosítani az élhető jövőt, de nem is lehetetlen. A falu menedzsmentje munkásságán is jól látszik, hogy komplexen igyekszik a komplex problémákat orvosolni.

Irodalomjegyzék

- Bogárdi T. (2023) A helyi oktatás, szociális és egészségügyi ellátórendszer vizsgálata Átányban. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]
- Böhm Zs. (2023): Átány jövedelmi, munkaerőpiaci helyzetének vizsgálata. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]
- Fél E. – Hofer T. (2010): „Mi korrekt parasztok” – Hagyományos élet Átányon. Korall Kiadó.
- Gerencsér I. – Bálint Cs. (2023): Közösségi attitűd, civil szervezetek és szerepük Átányon. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]
- Kátai B. E. (2023): Átány mentális térképe. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]
- Kovács Cs. (2023): A református egyház vallási közössége és helyzete Átányban. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]
- Bálint Cs. (2023): Társadalmi szükségletek és megoldások, innovációk Átányban. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]

Lőrinc B. (2023): Korstruktúra és munkaerőpiaci trendek Átányban. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]

Molnár M. (2014): Átány kétarcúsága. *Acta Regionis Rurum*, 8. 210–2015.

Nagy A. (2023): Az átányi fiatalok megélhetési lehetőségei. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]

Nagyné Molnár M. – Nagy K. (2023): A tér értéke: átányi térvizsgálatok. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]

Ritter K. – Erdélyi D. (2023): A mezőgazdaság helyzete és szerepe Átányon. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]

Tóth B. (2023) A fiatalodó korstruktúrához kapcsolódó fejlesztés Átány községben. *Acta Regionis Rurum*, 17. [megjelenés alatt]

Vitéz B. (2014): Átányi utcakép. *Acta Regionis Rurum*, 8. 76–85.

Egyéb forrás

„Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Átány” (2022) Magyar Máltai Szeretetszolgálat

www.fete.hu

[Fete program](https://fete.hu/a-programrol): <https://fete.hu/a-programrol>

Interjú

Jámbor Dénes polgármester 2022

1. kép. A megújult polgármesteri hivatal